

ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ ΚΑΙ ΚΡΑΤΟΣ ΔΙΚΑΙΟΥ ΣΤΗΝ ΕΠΟΧΗ ΤΗΣ ΠΑΝΔΗΜΙΑΣ

Κατερίνα Σακελλαροπούλου
Πρόεδρος της Δημοκρατίας

Υπάρχουν θεμελιώδεις έννοιες και αρχές που μοιάζουν αυτονόητες, στέρεες και αδιαμφισβήτητες στον νομικό μας πολιτισμό. Στη μεταπολεμική Ευρώπη, το δεύτερο μισό του 20ού αιώνα, μετά την τραυματική εμπειρία των δύο παγκοσμίων πολέμων, η συνταγματική δημοκρατία ακμάζει με άξονα την προστασία των δικαιωμάτων μας και τον έλεγχο της συνταγματικότητας των νόμων. Κανείς δεν αμφιβάλλει πια για την κανονιστική ποιότητα και δύναμη των ευρωπαϊκών συνθηκών και των εθνικών Συνταγμάτων. Το δίκαιο δεν σημαίνει την αρχή του ισχυρού, ούτε την άκριτη επιβολή, δίχως όρια, της πλειοψηφίας στη μειοψηφία. Ο νομικός ανθρωπισμός εδραιώνει, πέρα από την πολιτική σκοπιμότητα, την αξιοπρέπεια και την αυτονομία του προσώπου μέσα από μια σειρά ισχυρών ηθικών και πολιτικών αξιώσεων, που μεταγράφουν τα ατομικά μας δικαιώματα. Το Κράτος Δικαίου, μείζον σημείο του σύγχρονου συνταγματισμού, συνέχει τη δημοκρατία των ελέγχων και των αντιβάρων, των θεσμικών συνθηκών που αναδεικνύουν το γενικό συμφέρον.

Ωστόσο, οι αλληπάλληλες κρίσεις της τελευταίας δεκαετίας κλονίζουν τα ισχυρά θεμέλια της δημοκρατίας και του Κράτους Δικαίου στην Ευρώπη. Η οικονομική κρίση έπληξε κυρίως τα κοινωνικά δικαιώματα, τις παροχές του Κράτους στην υγεία, την παιδεία, την κοινωνική ασφάλιση. Η νέα μεγάλη ευρωπαϊκή ύφεση έθρεψε τον λαϊκισμό και τον ευρωσκεπτικισμό. Η μεταναστευτική και προσφυγική κρίση, με τη σειρά της, έφερε ξανά στο προσκήνιο διαλυτικές τάσεις και ενίσχυσε τον εθνικισμό. Τα ρήγματα στον ευρωπαϊκό κοσμοπολιτισμό βαθαινουν και το ιδανικό της ενωμένης Ευρώπης ξεθωριάζει. Πολλοί υποτιμούν τη φιλελεύθερη δημοκρατία, αυτήν που μας κληροδότησε η Ευρώπη του Διαφωτισμού και υπηρετούν οι θεσμοί της.

Η πανδημία ήρθε να οξύνει τις αντιθέσεις. Η προστασία της ανθρώπινης υγείας και ζωής είναι η βάση του Κοινωνικού μας Συμβολαίου, η θεμελιώδης συμφωνία ανάμεσα στους κυβερνώντες και τους πολίτες, στην οποία στηρίζεται ο πολιτικός και κοινωνικός μας βίος. Ο ιός μας υπενθύμισε την αξία και την καθο-

λικότητα της δημόσιας υπηρεσίας. Το Κράτος επέστρεψε στη συνείδηση όλων μας ως η πιο ισχυρή εγγύηση της ελευθερίας και της ζωής μας. Η εμπειρία της πανδημίας ήταν και είναι ένα ηθικοπολιτικό μάθημα: αντιληφθήκαμε ότι κάθε πράξη μας, σε μια τέτοια κατάσταση ανάγκης, δεν αφορά μόνον τον εαυτό μας, αλλά περικλείει τον άλλον, τον βλάπτει ή τον προστατεύει.

Η δοκιμασία της δημόσιας υγείας έκανε φανερή την ανάγκη του διεθνούς και υπερεθνικού συντονισμού για τη διαχείριση της κρίσης. Η κοινή μας αδυναμία μπροστά στον ιό ανέδειξε τις ανεξάντλητες δυνατότητες συνεργασίας μεταξύ των Κρατών και των διεθνών οργανισμών. Η επιστημονική κοινότητα από την πρώτη στιγμή ένωσε τις δυνάμεις της στον αγώνα της κατά της νόσου και μας χάρισε το πιο σπουδαίο δώρο, το εμβόλιο. Η Ευρώπη επέδειξε έγκαιρα τα αναγκαία θεσμικά αντανακλαστικά για την ανακούφιση των Κρατών σε υλικό επίπεδο. Οι κανόνες δημοσιονομικής αυστηρότητας χαλάρωσαν. Το νέο πακέτο χρηματοδότησης δεν είναι μόνο μια ένεση ρευστότητας, αλλά αλληλεγγύης και αισιοδοξίας για το ευρωπαϊκό μας μέλλον. Μια κίνηση που διαψεύδει όσους έσπευσαν να προεξοφλήσουν, ακόμη μια φορά, την κατάρρευση της Ευρώπης και να υποτιμήσουν την ισχύ της και τη δυναμική των ευρωπαϊκών μας δεσμών. Την επόμενη μέρα προτεραιότητα είναι η διασφάλιση της υλικής αυτονομίας των πολιτών και η άμβλυση των ανισοτήτων. Η πολιτική θεραπεία στις επιπτώσεις της πανδημίας πρέπει να είναι η αναζωογόνηση του πνεύμονα της δημοκρατίας μας, η διαφύλαξη της κοινωνικής κινητικότητας των Ευρωπαίων πολιτών. Ιδίως των νέων, που βλέπουν τις προοπτικές της ζωής τους να συρρικνώνονται ή να ματαιώνονται εξαιτίας της ανεργίας και της χαμηλής ανάπτυξης. Η Ευρώπη δεν αντέχει άλλη μια μακρόχρονη ύφεση.

Το Κράτος και η κοινωνία μετασχηματίζονται και εισέρχονται ταχύτατα στην ψηφιακή εποχή. Η ψηφιακή τεχνολογία είναι το πιο ισχυρό αντίβαρό μας στην κρίση. Η παιδεία συνιστά

την κινητήρια δύναμη της δημοκρατίας και της συμμετοχής στην ιδιότητα του πολίτη. Αυτό, όμως, προϋποθέτει την παροχή στους νέους μας των κατάλληλων γνωστικών εργαλείων, την ανάπτυξη του πληροφοριακού τους αυτοκαθορισμού. Ο δημοκρατικός πλουραλισμός και η ανοικτή δημόσια σφαίρα δεν σημαίνουν ανοχή στην παραπληροφόρηση και στα fake news που πληθαίνουν, ειδικά σε περιόδους κρίσης, και αποπροσανατολίζουν τον δημόσιο διάλογο.

Όλα αυτά τα χρόνια, η Ελλάδα σήκωσε δυσανάλογο βάρος από τη μεταναστευτική και προσφυγική κρίση, που δοκιμάζει όλη τη Μεσόγειο, τη θάλασσα που μας ενώνει. Η αντιμετώπισή της, όμως, ξεπερνά τα εθνικά σύνορα και αποτελεί κοινή ευθύνη της Ευρώπης. Χρέος μας είναι, με σεβασμό στους κανόνες του διεθνούς δικαίου και τα θεμελιώδη δικαιώματα, να μην επιτρέπουμε την απάνθρωπη εργαλειοποίηση των μεταναστών και των προσφύγων.

Την εμβάθυνση της κοινής μας ευρωπαϊκής συνείδησης υπηρετεί και η διαφύλαξη της πλούσιας πολιτιστικής μας κληρονομιάς απέναντι σε μια άλλη σύγχρονη απειλή, μια «πανδημία σε αργή κίνηση», όπως εύστοχα έχει χαρακτηριστεί, την κλιματική αλλαγή. Οι αρχαιολογικοί χώροι, τα πολιτιστικά σύμβολα που αναπαριστούν τις καταβολές μας και την κοινή μας διαδρομή στον ευρωπαϊκό χώρο και χρόνο, εκτίθενται σε ακραία κλιματικά συμβάντα, με δική μας ευθύνη. Η ακεραιότητα των μνημείων και των ιστορικών τόπων κινδυνεύει – και μαζί της θρυμματίζεται η συλλογική μας μνήμη.

Οι επιστήμονες και οι διεθνείς περιβαλλοντικοί οργανισμοί μας προειδοποιούν: Η κλιματική αλλαγή, σε συνδυασμό με άλλες περιβαλλοντικές διαταραχές, μπορεί να δημιουργήσει το έδαφος για την ανάπτυξη νέων λοιμωδών νοσημάτων, όπως η Covid-19, και να μεταβάλει τα μοντέλα μετάδοσής τους. Δεν υπάρχει πλέον χρόνος για την περιβαλλοντική μας αφύπνιση. Η πανδημία μας επανέφερε, έστω με τον δραματικό της τρόπο και προσωρινά, σε μια

ζωή με λιγότερη ενεργειακή σπατάλη. Οι πολιτικές της καθαρής και αειφόρου ανάπτυξης δεν εγγυώνται μόνο την υλική υπόσταση των μνημείων μας ή τη βιωσιμότητα του πλανήτη μας, αλλά και την άυλη διάσταση της καθημερινότητάς μας, τη μορφή ζωής του πολιτισμού μας. Η πράσινη Ευρωπαϊκή Συμφωνία είναι ο χάρτης της πορείας μας για μια κλιματικά ουδέτερη Ευρώπη το 2050. Με δράσεις αποκατάστασης της βιοποικιλότητας και μείωσης της ρύπανσης και με αποδοτική χρήση των πόρων, ώστε να πετύχουμε τη μετάβαση σε μια καθαρή, κυκλική οικονομία.

Είναι αλήθεια ότι στην πανδημία είμαστε όλοι εκτεθειμένοι. Όμως, κάποιοι από εμάς είναι πιο ευάλωτοι. Οι ευπαθείς ομάδες, ωστόσο, δεν καθορίζονται μόνο από τον βιολογικό παράγοντα, την ηλικία ή τα υποκείμενα νοσήματα των ανθρώπων που βιώνουν με μεγαλύτερη ένταση αυτή την εξαιρετική κατάσταση διακινδύνευσης. Σε εκείνους είναι προσηλωμένη –και ορθώς, με απόλυτη προτεραιότητα– η μέριμνα του συστήματος υγείας. Η προοπτική του εμβολιασμού για όλον τον πλανήτη, ειδικά για τους μη προνομιούχους πληθυσμούς, ανάγεται στο πιο μεγάλο και επείγον ζήτημα διανεμητικής δικαιοσύνης. Ο ιός θρέφεται και μεταλλάσσεται από την ανορθολογική άρνηση της πραγματικότητας και τις ανισότητες του πολιτισμού μας. Όμως, υπάρχουν επίσης γύρω μας οι κοινωνικά ευάλωτοι συμπολίτες μας, αυτοί που υφίστανται το μεγαλύτερο κόστος της πανδημίας και των μέτρων περιορισμού της ελευθερίας τους, φυσικής και επαγγελματικής, εν τέλει κοινωνικής. Σε κομβικό στόχο αναδεικνύεται η καταπολέμηση των διακρίσεων: του δημόσιου ή ιδιωτικού λόγου, που εκτρέπεται, άμεσα ή έμμεσα, σε ρατσιστικό, της έμφυλης και ενδοοικογενειακής βίας, που επιτείνεται σε συνθήκες περιορισμού.

Εξίσου σημαντική είναι η θωράκιση του Κοινωνικού Κράτους. Το Κράτος Πρόληψης υπήρξε η πρώτη απάντηση στο ξέσπασμα της κρίσης. Μακροπρόθεσμα, ωστόσο, πρέπει να συμπληρωθεί από το παροχικό Κράτος Πρόνοιας. Προέχει η στοχευμένη στήριξη στις ευά-

λωτες κοινωνικές ομάδες: στους ανέργους και τους άπορους, στις μονογονεϊκές οικογένειες, στα άτομα με αναπηρίες, στους κατοίκους απομακρυσμένων ορεινών ή νησιωτικών περιοχών. Η ίση πρόσβαση στα δημόσια αγαθά και η προστασία των εργασιακών δικαιωμάτων, σε μια κοινωνία ήδη ταλαιπωρημένη από την οικονομική κρίση, συνιστούν το κρίσιμο δίκτυ ασφαλείας για τους πολλούς και εγγυώνται την κοινωνική μας συνοχή.

Πρόκειται για ζητήματα ευρωπαϊκά, πρώτης γραμμής. Στόχος είναι η ανάδειξη της εφαρμογής του Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Χάρτη. Η κοινωνική προστασία συνδέεται όχι μόνο με την προσαρμογή και εφαρμογή της εργατικής νομοθεσίας αλλά και με τον βιώσιμο μετασχηματισμό της οικονομίας και τη χρήση του ψηφιακού μοντέλου της εξ αποστάσεως εργασίας προς όφελος της κοινωνίας, των επιχειρήσεων και των εργαζομένων. Οι ευκαιρίες και οι προκλήσεις που ανοίγονται μπροστά μας είναι πολλές: τα νέα δίκτυα ψηφιακών και ενεργειακών υποδομών, η ανάπτυξη των ηλεκτρονικών υπηρεσιών όπως της παραγωγής λογισμικού για απομακρυσμένη εργασία, το ηλεκτρονικό χρήμα και η ψηφιακή υπογραφή, και άλλα πολλά. Το Κοινωνικό Κράτος επανιδρύεται στο ψηφιακό τρίπτυχο εργασίας-υγείας-παιδείας, με την ώθηση της τηλεργασίας, της βιογενετικής, της τεχνητής νοημοσύνης και της τηλεπαίδευσης. Ο κόσμος μας μετά την Covid-19 δεν μπορεί να είναι ο κόσμος των μεγάλων ανισοτήτων, του χάσματος ανάμεσα στους ψηφιακά καλλιεργημένους και τους ηλεκτρονικά αναλφάβητους. Αντιθέτως, η Ευρώπη πρέπει να λειτουργήσει συμπεριληπτικά και ενοποιητικά, να γεφυρώσει τις αντιθέσεις και να τις συνθέσει.

Η πρόκληση για την Ευρώπη και την Ελλάδα είναι, όμως, και θεσμική. Η ανεξαρτησία των θεσμών και ειδικότερα της δικαιοσύνης βρίσκεται στην καρδιά του Κράτους Δικαίου. Η Ευρώπη είναι, πρώτα απ' όλα, μια ένωση δικαίου, με δικαιοσύνη αποτελεσματική και αμερόληπτη. Η δημοκρατία και η λαϊκή κυριαρχία δεν νοούνται χωρίς το Κράτος Δικαίου, χωρίς τα ανεξάρτητα

δικαστήρια και τα θεσμικά αντίβαρα που εγ-
 γυώνται την προστασία των μειονοτήτων και
 αποτρέπουν την αυθαιρεσία της πλειοψηφίας.
 Έτσι προάγεται η ποιότητα της δημοκρατίας και
 η εμπιστοσύνη των πολιτών στο Κράτος και συ-
 νολικά στην ευρωπαϊκή έννομη τάξη που μοι-
 ράζεται κανόνες και αξίες. Η δικαστική εξουσία
 συνομιλεί με την πολιτική μέσα από τον έλεγχο
 της συνταγματικότητας των νόμων, αλλά δεν
 εξαρτάται από αυτήν, ούτε από τις σκοπιμότη-
 τές της: παραμένει ο φύλακας της νομιμότητας
 και της κοινωνικής μας ειρήνης. Η ανεξαρτη-
 σία των δικαστικών οργάνων είναι άμεσα συ-
 νυφασμένη με την αποστολή του δικαστή και
 συνιστά ουσιώδες στοιχείο του δικαιώματος
 αποτελεσματικής δικαστικής προστασίας και
 της δίκαιης δίκης. Ο διορισμός και η θητεία
 των μελών της Δικαιοσύνης, ιδίως των ανω-
 τάτων δικαστηρίων, η αυτόνομη άσκηση των
 καθηκόντων τους και η στεγανότητα των δικα-
 στικών οργάνων έναντι εξωτερικών συμφερό-
 ντων δεν εξασφαλίζουν μόνο την απονομή της
 δικαιοσύνης: θωρακίζουν τους δημοκρατικούς
 θεσμούς και την αναπαράστασή τους στους
 πολίτες. Η δικαιοσύνη δεν είναι μια αφηρημέ-
 νη λειτουργία, ούτε απλά το στόμα του νόμου,
 όπως έλεγε ο Montesquieu, ενός νόμου συχνά
 πολύπλοκου ή ακόμη και ανορθολογικού, που
 πολλές φορές οι πολίτες αγνοούν. Η δικαιοσύ-
 νη είναι το τελευταίο καταφύγιό τους για μια
 αμερόληπτη και δίκαιη κρίση, ο θεσμός στον
 οποίο εναποθέτουν, όταν θίγονται, την ελπίδα
 τους για ισότητα και ελευθερία. Η πανδημία
 έφερε νέες προκλήσεις και για τους δικαστές
 που αποφαινόμενοι για το δίκαιο της υγειονο-
 μικής ανάγκης. Και είναι σαφές ότι απέναντι
 στους λαϊκισμούς της εποχής μας η δικαιοσύνη
 διατηρεί το πλεονέκτημα της νηφαλιότητας και
 της αναφοράς στον κανόνα. Το Κράτος Δικαίου
 και η φιλελεύθερη δημοκρατία είναι μια ιστορι-
 κή και πολιτική κατάκτηση της Ευρώπης και σε
 αυτήν έχουν συμβάλει καθοριστικά τα ανώτατα
 δικαστήριά της, το Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής
 Ένωσης και το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαι-

ωμάτων του Ανθρώπου, υπερασπιζόμενα τις
 αξίες της ευρωπαϊκής νεωτερικότητας.

Η πανδημία δεν είναι μόνο μια πρωτοφα-
 νής, για όλους μας, υγειονομική κρίση. Είναι
 μια μείζων πολιτική δοκιμασία που επιτάχυνε
 τα προβλήματα, θεσμικά και κοινωνικά, της
 Ευρώπης και ανέδειξε τις πλέον ευάλωτες και
 εύθραυστες όψεις της συμβίωσής μας. Η κρί-
 ση έγινε ο καταλύτης εξελίξεων, οικονομικών,
 κοινωνικών και πολιτικών, που ακόμη δεν μπο-
 ρούμε με βεβαιότητα να εκτιμήσουμε, ούτε να
 προβλέψουμε την έκβασή τους. Η καθυστέρη-
 ση στην πολιτική ενοποίηση της Ευρώπης, το
 δημοκρατικό έλλειμμα, η κρίση του Κοινωνικού
 Κράτους ήταν ήδη εδώ, πολύ πριν από τον ιό.
 Τώρα είναι ακόμη πιο επιτακτική η μετάβαση
 σε ένα νέο παράδειγμα για την ευρωπαϊκή μας
 συνύπαρξη, με πιο στέρεο και ευρύ τον αν-
 θρωποκεντρικό χαρακτήρα και την ανοικτή, όχι
 μόνον οικονομικά, αλλά και πολιτισμικά κοινω-
 νία. Την ευρωπαϊκή κοινωνία των ίσων ευκαι-
 ριών και της ενσωμάτωσης, όχι των αποκλει-
 σμών και των διαιρέσεων. Μέσα από το κύμα
 της πανδημίας θα αναδυθεί μια νέα Ευρώπη.
 Μπορεί σήμερα να φυσά άνεμος απαισιοδοξί-
 ας απέναντι στην ευρωπαϊκή προοπτική και να
 ηχούν πιο δυνατά οι φωνές της αντίδρασης και
 της εσωστρέφειας, όμως όλοι γνωρίζουμε ότι
 η Ευρώπη παραμένει ένας προνομιακός τόπος
 και τρόπος ζωής στον πλανήτη μας.

Σε αυτή τη συγκυρία, η χώρα μας πρέπει να
 αναδείξει την ευρωπαϊκή της ταυτότητα και
 πρόοδο και να συμβάλει, ειδικά τώρα, στη σφυ-
 ρηλάτηση της κοινής ευρωπαϊκής μας πορείας
 και στην έξοδο από μια ακόμα κρίση. Η απά-
 ντηση της Ευρώπης στις δυσκολίες του καιρού
 μας δεν πρέπει να είναι μόνον οικονομική ή δια-
 χειριστική. Προϋποθέτει και την επιστροφή μας
 στα θεμελιώδη που οραματίζονταν οι πατέρες
 της, όπως ο Jean Monnet: Οι βασικές ευρωπαϊ-
 κές αποφάσεις, αυτές που ανοίγουν τον δρόμο
 και διευρύνουν τους ορίζοντές μας, πρέπει να
 είναι κατεξοχήν πολιτικές και, το σπουδαιότε-
 ρο, δίκαιες για όλους. □